

KÖZELKÉP

Vajdasági/délvidéki magyarok nemzeti identitása 1920–1989-ig I.

KOVÁCS TERÉZ¹ – KISS IGOR²

ABSZTRAKT

Kétrészes tanulmányunk első része Pataki Ferencnek abból a megállapításából indul ki, hogy a nemzeti identitás egy olyan kollektív identitás, amely két – politikai-állampolgári és kulturális-történelmi – összetevőből áll. A nemzeti államok állampolgárai esetében ezek az egyének tudatában egybeesnek. Viszont nemzeti kisebbségek esetén szétválhatnak. Tanulmányunk fő kérdése, hogy a Trianon óta elmúlt száz évben hogyan változott a vajdasági magyarok három nagy nemzedéke – a két világháború közöttieknek, a szocializmusban felnövekvőknek és az 1990 után színre lépőknek – nemzeti identitásának e két összetevője. Megállapítottuk, hogy az első nemzedéknek volt (illetve megmaradt az első világháború előtt kialakult stabil) kulturális-történelmi identitása, de nem alakult ki sem a magyar, sem a délszláv állam iránti politikai-állampolgári azonosulás. Ez utóbbi „pótlására” formálódott ki a Vajdasághoz kötődő regionális identitás. A második, tehát az 1945 után született és felnőtt nemzedék már egy új világrendszerben szocializálódott és ebben a rendszerben alakult ki a jugoszláv politikai-állampolgári és a vajdasági magyar identitás, amely ekkor már a magyarországi magyaroktól való másságot, elhatároló-dást jelentette. A kulturális-történelmi identitásuk megrendült és széttorpedózott, majd ennek a folyamatnak nemkívánatos „mellékterméke” volt az asszimiláció, melynek során a vajdasági magyarok közül sokan elveszítették magyar kulturális-történelmi identitásukat és szerb vagy jugoszláv identitásúak lettek. A harmadik – az 1990 után színre lépő – nemzedékről tanulmányunk második része szól.

KULCSSZAVAK: határon túli magyarok, Vajdaság, politikai-állampolgári identitás, kulturális-történelmi identitás, asszimiláció

¹ Pécsi Tudományegyetem, BTK, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola vezetője.

² Pécsi Tudományegyetem, BTK, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola doktorandusza.

KÖZELKÉP

ABSTRACT

Literature review of the national identity of hungarians in Vojvodina between 1920–1898, I.

Our paper follows on the observation made by Ferenc Pataki who stated that national identity is a collective identity shaped by both political/citizenship-related and cultural elements. While these two elements are usually similar, the national identity of people from ethnic minorities differ along these two identities. Our analysis discusses the changes that happened during the hundred years since the Treaty of Trianon to these two elements of the national identity of the following three generations of Hungarians in Vojvodina: between the two World Wars, those who grew up during the communism and those who became adults after 1990. We conclude that the first generation retained their cultural-historical national identity formed before World War I but they did not develop Hungarian or South Slavic national identities. To replace the South Slavic identity they developed a regional identity to Vojvodina. The second generation, who were born and raised after 1945, developed Yugoslavian political/citizenship-related national identity through socialisation in a new political system and a regional identity to Vojvodina, which meant an alienation from Hungary. As a result of their shattered cultural-historical national identity, they started to assimilate, some of them lost their Hungarian cultural-historical identity and acquired a Serbian or Yugoslavian national identity instead. The national identity of the third generation who grew up after 1990 will be discussed in a second paper.

KEYWORDS: *Hungarian ethnic minority, Vojvodina, political/citizenship-related identity, cultural-historical identity, assimilation*

Bevezető

Tanulmányunk témája egy határon túli magyar kisebbségi közösség nemzeti identitásának a bemutatása történelmi keresztmetszetben. A nemzeti identitást, ezen belül a kisebbségek nemzeti identitását sokan kutatták. Közülük azokból a következő két szerzőből indulunk ki, akiket a nemzetközi, illetve a hazai szakirodalomban e témában talán legtöbbet idéznek: Anthony D. Smith és Pataki Ferenc. A szerzők szerint a nemzeti identitás a kollektív (Smith 1991), illetve a szociális (Pataki 2001) identitások egyike. Smith szerint négy fő kollektív identitásunk van. Ezeket nemzeti, vallási, területi (földrajzi, regionális), társadalmi osztály (réteg) hovatartozásban, azonosulásban foglalta össze, és kiemelte, hogy a nemzeti és a vallási azonosulás stabil tényezők, amelyek nem nagyon változnak és ezeket döntően a szocializáció révén sajátítjuk el. Ezzel szemben a területi és osztály (réteg) identitás migrációval, illetve társadalmi felemelkedéssel viszonylag könnyebben megváltoztathatók. Smith szerint a nemzeti identitás magába foglalja a sajátos nyelvet, érzelmeket és szimbólumokat. Megfogalmazása szerint a nemzet: „Egy olyan megnevezett emberi populáció, akik közös történelmi területet, legendákat és történelmi emlékeket, tömeg kultúrát, gazdaságot, jogokat és kötelességeket osztanak meg egymással.” (Smith 1991:14)

KÖZELKÉP

A Smith által megjelölt nyelv, kultúra, történelem nemzeti identitásbefolyásoló szerepére, valamint a nemzeti mellett a többi kollektív identitások elsősorban a valási és regionális identitást, de helyenként még a társadalmi rétegek identitásának elemzését is felhasználjuk témánk jobb megértése céljából. Pataki szerint: „*A nemzeti azonosságtudat szervesen alakuló, többretegű és a tudatosság különböző szintjein reflektált képződmény. Tartalmában mindig egybekapcsolódnak a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti mozzanatok. Egyebek között – legalábbis elvben – ezért lehetséges az elviselhető kisebbségi lét, feltéve, hogy ezek az összetevők kiegyensúlyozottan egybekapcsolódhatnak, s egyik nem válik a másik tagadásává, veszélyeztetőjévé.*” (Pataki 2001: 419)

Pataki megállapítása három fontos jelenségre mutatott rá, amelyek tanulmányunk szempontjából is meghatározóak lesznek. Az első az, hogy a nemzeti identitás többretegű, és hogy a tudatosság különböző szintjein reflektálódik. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti identitás nem szervesen alakul ki, hanem az egyénnek erőfeszítéseket kell tennie ennek fejlődéséért, de ezt megelőzően – mint azt Smith is megállapította – a szocializáció útján kezd kialakulni. A másik megállapítása az, hogy az egyén nemzeti identitásának van két komponense – politikai-állampolgári és kulturális-történeti – és ezek kiegyensúlyozottan egybekapcsolódhatnak, de tegyük hozzá, hogy – ez természetesen módon – csak akkor állja meg a helyét, ha az állam egybeesik a nemzettel, ami az államnemzet, vagy politikai nemzet nyugat-európai modellje esetében fordul elő. A „franciákat”, „hollandokat” említve, nemzetállami berögződéssel, egyszerre gondolhatunk állampolgárokra és egy nemzet tagjaira is. A szakirodalomban ezzel szemben fogalmazódott meg a kultúrnemzet, amit először Friedrich Meinecke, német történész használt, aki a 20. század elején, ezt a fogalmat nyelvi és etnokulturális alapon a németekre vonatkoztatta, függetlenül attól, hogy azok mely államban éltek (Győri Szabó 2006). A kultúrnemzet fogalom kiindulópontként terjedt el napjainkban a kárpát-medencei magyar (Csepeli 1992, Veres 2005, Zakariás 2008), de nem magyar (Bindorffer 2001) nemzeti kisebbségek elemzése esetében is. „*Közép- és Kelet-Európában a többségi nemzethez tartozó személyek esetén ugyanazon nemzet az államalkotó is, a nemzeti kisebbségek esetében eltérő a kultúrnemzet az államalkotó nemzettől. A két komponens rendszerint disszonánsan viszonyul egymáshoz még többségi helyzetben is, de lehetőség van arra, hogy ezeket egyeztessék az egyének tudatában, ha ebben az állam is érdekelt és ezt ideológiailag hajlandó megalapozni.*” (Veres 2005: 86) Ez a megállapítás egybevág Pataki harmadik fent megfogalmazott nézetével, amit úgy írt le, hogy elvben a kisebbségi lét is lehet elviselhető, ha a nemzeti identitás politikai-állampolgári és a kulturális-történeti mozzanatai, nemcsak, hogy összekapcsolódnak, hanem „*egyik nem válik a másik tagadásává, veszélyeztetőjévé.*” (Pataki 2001: 419) Tehát kisebbségi sorsban élők esetében az egyén nemzeti identitásában a politikai-állampolgári és kulturális-történeti komponenseit össze kell egyeztetni, ami nem könnyű feladat. Mindezek „*makroszinten függnek az anya-*

KÖZELKÉP

ország és az állampolgárnemzet identitáspolitikájától, mikroszinten pedig az egyén beállítottságától, erőfeszítésének, értékrendjének és érdekeinek alakulásától.” (Kovács 2016: 106) Tehát a *dolgozat témája* összeségként abban a kérdésben operacionálizálható, hogy hogyan lehet kisebbségi sorsban jó jugoszláv/szerb állampolgárnak lenni és eközben megőrizni a magyar identitást is.

1. A téma területi lehatárolása és a kutatási kérdéseink

Tanulmányunkat a címben szereplő Vajdaság/Délvidék fogalmak értelmezésével kezdjük azért, mert ezek a fogalmak fontosak lesznek az identitás elemzése szempontjából is. A Vajdaság tájfogalmat először 1848-ban a magyarországi szerbek használták és Ferencz József császár a szabadságharc leverése után Bács-Bodrog, Torontál, Temes-Krassó megyékből és Szerém megye két kerületéből külön közigazgatási területet szervezett, melyet „Temesi Bánság és Szerb Vajdaság” néven 1848–1860 közt Bécsből kormányzott. A közigazgatási terület megszűnése után a szerbek a Vajdaság (szerbül Vojvodina) nevet továbbra is megtartották. A magyar nyelvben e tájfogalom azonban csak 1920 után kezdett terjedni, először Jugoszláviában, majd Magyarországon is. A Délvidék részben hasonló területre vonatkozó tájfogalom, amely a 18–19. században Bácskát és Bánságot jelentette. „1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek. Ma eltűnően lévő tájnév, szerepét átveszi – Vajdaság elnevezés.” (Kósa – Filep 1975: 82) E kiváló néprajztudósok 1970-es évekbeli jóslata nem vált be, hanem éppen ellenkezőleg, az elmúlt másfél-két évtizedben mind a vajdasági, mind a magyarországi tudományos és közbeszédben egyre jobban használják a Vajdaság mellett a Délvidék kifejezést is. Napjainkban vannak olyan szerzők, akik ma a Vajdaságot és Délvidéket szinonim fogalmaknak tekintik (Bálint 2011) és akár felváltva használják (Papp 2005).

Az egykori Jugoszláv Szocialista Köztársaságon belül volt a Szerb Köztársaság, azon belül pedig két autonóm tartomány: Koszovó és Vajdaság. A Vajdaságon belül pedig három tájegység van: Bácska, Bánát és Szerémség. Akik a Vajdaságban magyarnak vallották magukat, azoknak 1991-ben 75,6%-a Bácskában 22,6%-a Bánátban és 1,8%-a Szerémségben élt.

Tanulmányunkban azért foglalkozunk a vajdasági magyarok nemzeti identitásával, mert erről a nemzetrésről viszonylag keveset tudunk és ezen a hiányon szeretnénk enyhíteni.

Tanulmányuk fő kérdése az, hogy a Trianon óta elmúlt száz évben hogyan változott a vajdasági/délvidéki magyarok három nagy nemzedékének – a két világháború közöttieknek, a szocializmusban felnövekvőknek és az 1990 után színre lépőknek – a nemzeti hovatartozása? A nagy történelmi események, fordulópontok hogyan alakították a nemzeti identitásukat, továbbá hogy milyen identitáspolitikák álltak e folyamat mögött a mindenkori magyar és jugoszláv/szerb államok részéről. Vé-

KÖZELKÉP

gül arra a kérdésre fogunk kitérni, hogy hogyan és miért csökken drasztikusan a vajdasági magyarság száma. Tanulmányunk elsősorban az 1990 utáni szakirodalmi források másodelemzésére, összegzésére és szociológiai szempontú magyarázatára vállalkozik.

Minden egyes korszakban megvizsgáljuk azt, hogy a „nagy történelmi események” hogyan hatottak a délvidéki magyar emberek gazdasági helyzetére és mindennapjaikra, milyen volt az adott korban a nemzetállamnak, illetve az anyaországnak az identitáspolitikája. A megváltozott viszonyok közepette, hogyan alakultak a vajdasági magyarok nemzeti azonosságtudatának politikai-állampolgári, illetve kulturális-történelmi komponensei?

2. Az 1918–1940 közötti időszak: a politikai-állampolgári identitás elvesztése és a kulturális-történelmi identitás megtartása

1918. november 13-án Belgrádban a Károlyi-kormány aláírta a katonai egyezményt. A következő napon a szerb hadsereg bevonult a demarkációs vonalig, amely Temesvár, Baja és Pécs felett húzódott. Mészáros Sándor történész szerint a helyi szerb lakosság többsége a bevonuló szerb katonákat örömmel fogadta, mert nekik ez azt jelentette, hogy ezután már a saját nemzetállamukban fognak élni. A helyi magyarok tudatában még mindig a wilsoni politikai elképzelés élt, mely szerint népszavazással döntenek el a terület hovatartozását. Az 1910-es népszámlálás alkalmával a magyarok és a németek együtt a lakosság 50%-át tették ki, és abban bíztak, hogy más nemzetiiségek között is lesznek olyanok, akik nem voksolnak a Magyarországtól való területi elszakadásra. A szerb katonai parancsnokság megérkezése után tömegével bocsájtotta el az állami és önkormányzati hivatalnokokat és tisztviselőket, akik ezután pánikszerűen menekültek a demarkációs vonalon belülre. A trianoni békeszerződés értelmében a nem szláv lakosságnak biztosították az opciót, amelynek határideje 1922. január 22-én járt le. E rendelet következtében negyvenezer, főleg a kisebbség vezetésére hivatott középosztálybeli és értelmiségi magyart telepítettek át, vagy önként mentek át Magyarországra. 1922-ben csak azok a magyarok válhattak a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgáraivá, akik 1910-ben is e területen éltek. Ekkor minden egyes délvidéki magyar *„állampolitikailag elszakadt a nemzettől, amely számára anyanemzetté vált, létének és sorsának alakulását a továbbiakban nem csupán hozzá, hanem a többségi néphez és államhoz, valamint az ugyancsak kisebbségi sorsot élő más etnikumokhoz fűződő kapcsolatai határozták meg.”* (Gáll 1991: 186) A megváltozott állampolgárság az elcsatolt területek magyarjainak nemzeti identitásában változást még egyelőre nem okozott. Viszont egy másik kollektív identitásban, a Smith által is említett területi azonosulásukban változás állt be. A továbbiakban az új állam (egész) területéhez még nem tudtak kötődni, de annak egy kisebb részéhez, a szülőföldhöz – a Vajdasághoz és saját településükhöz – viszont elkezdtek az eddigi-

KÖZELKÉP

eknél jobban kötődni, s ezzel „bezárkóztak” a tágabb szülőföldbe, ez lett a „hazájuk”. Mint a későbbiekben látni fogjuk, e tágabb szülőföldhöz való erősebb azonosulás tartósan, nemzedékeken keresztül átöröklődött, a mai napig megmaradt. Rátérve az új államhatalom kisebbségi politikájára, ki kell emelni, hogy még az opció lejárta előtt államosították a magyar érdekeltségű ipari-pénzügyi vállalatokat és végrehajtották az agrárreformot, amelyből a magyarokat kizárták, mondván, még nem tudni, ki megy, ki marad. Tehát nemcsak az elmenekült, hanem a helyben maradt magyarok is súlyos vagyonesztést szenvedtek. *„Szerveződésre és politikai taktikázásra az adott helyzetben a délvidéki magyarságnak volt esélye legkevésbé. [...] A szerb kormány mindent megtett, hogy a délvidéki magyarságot vagyonából kiforgassa, jogaitól megfosztja, kultúráját elsorvasztja. [...] 1918-ban a Délvidéken mintegy hétszáz magyar iskola működött. Két év alatt a szám a negyedére csökkent.”* (Hódi 2008: 9–10) Bevezették a névelemzést, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha legalább az egyik nagyszülő vezetékeve szláv hangzású volt, akkor az a gyerek csak szerb osztályba járhatott. Ilyen körülmények között kivételnek számított a magyar sajtóval szembeni tolerancia, hiszen Jugoszlávia-szerzte 44 (napi, heti, havi, szakmai, vallási stb.) magyar nyelvű lap jelent meg. *„Nem csoda, hogy mikor 1935-ben Dako Popvic parlamenti képviselő jelentést készített Bácska, Bánát és Baranya politikai, társadalmi és nemzetiségi viszonyairól, azt emelte ki, hogy a nemzetiségek közül a magyaroknak irigylésre méltó helyzetük van, a fejlett a sajtójuk miatt.”* (Mészáros 1981: 218–219) A lapok egy része még a háború előtti időből származott, majd rövid betiltás után újra megjelentek, de voltak új alapítású lapok is. Ezeket az olvasók tartották fenn, illetve az írók maguk adták ki a könyveiket, ami azt jelenti, hogy a helyi magyaroknak még volt igényük és lehetőségük is az újságolvasásra anyanyelven, mindez stabil nemzettudat megnyilvánulásáról tanúskodhat az adott korban.

Magyarországon a két világháború között nem volt egyetlen olyan magára valamit is adó politikus, aki a határon kívül rekedt magyarok helyzetének megoldását ne a revízióban látta volna. Bálint István közíró szerint a délvidéki magyarság kisebbsége is egyetértett ezzel, de a többségben kialakult annak tudata, hogy az új körülmények között is élni kell, az élethez akaratra, az akarathoz önbizalomra és közös fellépésre képes közösségre van szükség. Ami annyit jelentett, hogy jelentkezett a vajdasági magyar identitás tudatosításának, vállalásának és ápolásának történelmi szükséglete. Ennek az identitásnak, közösségnek az igénye először – sőt akkor majdnem kizárólag – az irodalomban jelentkezett (Balint 2011). Hozzá kell tenni, hogy Trianon után a Vajdaságban az egyházi iskolákat vagy bezárták, vagy államosították, de ettől függetlenül az irodalom mellett a vallásnak továbbra is megmaradt az identitásképző szerepe.

Hogy eredetileg hogyan alakult ki ez a kisebbségi irodalom, azt talán legjobban Bori Imre, a 20. század végének legismertebb vajdasági irodalomtörténésének elemzéseiből tudjuk meg. Szerinte még a 19. század második felében ezen a vidéken

KÖZELKÉP

Bácskában (Zomborban és Szabadkán), Bánátban (Becskeken és Temesváron) alakultak a szellemi élet központjai, de a századvégen és különösen az 1900-as évektől a vidéki szellemi központok elveszítették jelentőségüket, ezután aki érvényesülni akart, annak Budapestre kellett mennie és e vidék a szellemi javakat immár nem termelte, csak fogyasztotta. 1918 után a szellemi, irodalmi élet fentebb vázolt képlete érvényét veszítette. Megállt a tehetségek elköltözésének folyamata, mi több, alkotók ideáramlása kezdődött meg. Bori bemutatta, hogy az úgynevezett „pécsiek”, tehát azok az írók és újságírók, tegyük hozzá még szociológus is volt köztük,³ akik a „Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság” felszámolása után 1921 nyarán a Szerb–Horvát Királyságba menekültek, azok vetették fel először azt a kérdést, hogy kell egy önálló vajdasági magyar irodalom. Jászi Oszkár 1922 januárjában a Becskereken megjelenő *Fáklya* című lapban az 1918 utáni új helyzetről a következőképpen írt: „*elszakadt magyarságnak meg kell tanulnia a saját fejével gondolkodni, okosan számolni speciális viszonyaival s megalkotni az új magyar kultúrát, amelyre valóban szükség van*”. (Jászit idézi Bori 1998: 71) Egy évtizeden át tartott a vita, amelyben egyik tábor azt vallotta, hogy van külön vajdasági irodalom, a másik tábor pedig azt, hogy csak egységes magyar irodalom van, s a magyar irodalomnak vannak erdélyi és vajdasági munkásai. Bori szerint nem volt egyetlen író sem ebben az időben, aki következetesen kitartott volna eredeti álláspontja mellett. „*Hol a vajdasági irodalmat tagadók, hol ennek az irodalomnak a védői táborában látjuk őket, s még egy Szenteleky Kornél⁴ sem volt kivétel. [...] Ezeknek a vitáknak a jelentősége valójában abban jelölhető ki, hogy tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom alapvető kérdései: immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak a Vajdaság, hanem talaja is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író.*” (Bori 1998: 73)

A két világháború közötti magyar irodalomban az egyik fő irányzat a falukutatás volt. A magyarországi falukutatók hatásukra a *Híd* című folyóirat köré csoportosuló írók is 1937-től kezdődően hozzáálltak a vajdasági falukutató mozgalom megszervezéséhez. Elképzelésük az volt, hogy egy útmutató szerint elkészül majd 25-30 község helyzetképe. Az adatok begyűjtését elsősorban az önkéntesektől, tanuló és dolgozó ifjúságtól várták, majd az összegyűlt adatokat a terv szerint részben a begyűjtők, részben a folyóirat szerkesztői dolgozták volna fel, illetve írták volna meg. A program szervezői úgy látták, hogy ha megvalósul az elképzelésük, akkor azzal majd gazdagodik Vojodina⁵ tudományos irodalma. A mozgalmat indítóknak csalódást oko-

³ Jászi Oszkár.

⁴ Szenteleky Kornél (1893–1933) író, költő, műfordító. A két világháború közötti vajdasági irodalom legismertebb személyisége.

⁵ A sajtóban ebben a korban még nem szerepel a „Vajdaság” elnevezés, csak annak eredeti szerb változata fordul elő a magyar szövegben is. Ugyanez vonatkozik a helységnevekre is, a szerzők szülővárosának magyar szövegkörnyezetben előforduló neve a következőképpen alakult: 1920-ig Óbecse, a két világháború között Becej, a kommunizmusban Becsek és 2003-tól ismét Óbecse szerepel a magyar sajtóban. Ma már a településtáblán is ez utóbbi elnevezés – a szerb cirilbetűs írással – Беcej, illetve latin-

KÖZELKÉP

zott, hogy felhívásuk, néhány lelkes kezdő írók leszámítva, nem talált visszhangra. A *Híd* szerkesztői ezek után sem akartak lemondani a falukutatásról és a kudarcok ellenére folyamatosan keresték az olvasók körében a falukutatásra vállalkozó fiatalokat. Azok a szellemi erők, akik a falu és a parasztság sorsának megismerését és bemutatását szorgalmazták, rátapintottak a lényegre: az igazságtalan földreform súlyos szociális következményekkel járt: a földnélküliek 70%-a magyar lett, a magyar lakosságnak 50%-a pedig földnélküli volt (Mészáros 1981). Abban a történelmi helyzetben e tömegek élethelyzetének legalább a feltárása valóban az írók feladata lett volna, erre azonban ezúttal nem került sor, aminek az oka elsősorban az volt, hogy nem volt elég író, szakember, aki ezt megvalósította volna. A két világháború között az írók figyelme bár Budapestre is irányult, de nem tudtak lépést tartani a magyar irodalom egyik legjelentősebb korabeli irányzatával, a szociográfiával. De ez a műfaj nemcsak a trianoni Magyarországon, hanem annak határain túl is virágzott. Felvidéken megalakult a *Sarló*, a csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalom tagjainak legjava feltérképezte és leírta a szlovákiai és kárpátaljai (főként falusi) magyarok életét. Az *Erdélyi Fiatalok* faluszemináriumát és Falu-füzeteit Gally-Pap Zsigmond indította el és rájuk nagy hatással volt Dimitrie Gusti román professzor, a monografikus iskola megalapítója és világhírű tekintélye. Ennek nyomán például Demeter Béla 1931-ben megjelentette a „Hogyan tanulmányozzam a falu életét” című kiadványát.

Összegzésként elmondható, hogy irodalmi téren a Délvidék 1920 előtt periférikus szellemi központnak számított, amelyből a legkiemelkedőbbek – például Kosztolányi Dezső – elmentek, majd Budapesten éltek és alkottak. Az első világháborút követően a polgári és tanácsköztársasági forradalom bukása után jelentős számú író, újságíró a Vajdaságba menekült, és ők, amit Magyarországon nem tudtak megvalósítani – nevezetesen a kultúra és az irodalom decentralizációját – azt a Vajdaságban szerették volna elérni. A helyzet zavart okozott a helyi magyar írók kulturális-történelmi identitásában, és akkor még nem tudták eldönteni, hogy az egyetemes magyar irodalomhoz tartoznak-e, vagy hozzanak létre önálló vajdasági magyar irodalmat. Az írók a Vajdaságban, összehasonlítva akár a kor erdélyi vagy felvidéki írói társadalmával, kevesen és gyengék voltak ahhoz, hogy az új viszonyok között önálló irodalmi, művészeti és tudományos centrumot hozzanak létre Budapesttel szemben. A Pécsről idemenekült írók, újságírók ezt a helyzetet nem mérték fel reálisan és csak ideológiai érvük állt az elképzelés mögött, ezért e kívülről jövő elképzelés eleve kudarcra volt ítélve, bár nem maradt hatástalan egyelőre még csak a kor íróira nézve. Viszont a két világháború közötti nemzedék még teljesen megőrizte kulturális-nemzeti identitását. „Az első nemzedéket még nem lehet megtörni. Őket még egybeforrasztotta a sorsközösség tudata, a közös érdek, az ellenállás, a dac. A jogtíprásokkal kemé-

---

betűs Becej – is olvasható. Van olyan településtábla, ahol akár öt nyelven is ki van írva a helység neve, tehát a pár százalékot kitevő magyar, román, szlovák, vagy éppen ruszin kisebbségek nyelvén kiírt helységnevek ma már megférnek egymás mellett.

KÖZELKÉP

nyen szembenézve állták a súlyos megpróbáltatásokat.” (Hódi 2008: 14) A délvidéki agrártársadalom szociális helyzete is kimeríthetetlen témákat kínált volna a szociográfiának, de a délvidéki írók nem tudtak a kor e kihívásának eleget tenni. Új elemként jelent meg, hogy tudatosan vállalták, hogy jobban megismertessék a délszláv irodalmat a magyar olvasókkal. Viszont ez mégis egy polgári társadalom volt, ahol a mecenatúrának voltak hagyományai és szigetszerűen, a kultúra egyes elemeinek, például a sajtónak voltak támogatói, így az fenn tudott maradni és kifejtette kulturális identitásépítő szerepét. Ez a generáció még a Trianon előtti Magyarországon szocializálódott, így stabil kulturális-történeti nemzettudata volt/maradt, ami 1941-ig kitartott. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezt a generációt az országhatár elválasztotta Magyarországtól, az lett az anyaországa, a délszláv állampolgári identitás még nem alakult ki ilyen rövid idő alatt, de a vajdasági magyar azonosulás, tehát egy regionális identitás már formálódott.

3. 1941–1952 „Hideg napok”, vérbosszú és a jugoszláv sztálinizmus

A 20. század közepén két impériumváltás volt a délvidéki magyarok életében, ami önmagában is megrengette politikai-állampolgári identitáskeresésüket. Ezt követően pedig elindult a sztálinizmus „kiépítése”, majd lebontása. Ezek a sűrű történelmi változások a nemzeti identitásának kulturális-történeti mozzanatában összességében súlyos károkat okoztak.

3.1. VÉRES IMPÉRIUMVÁLTÁSOK

A második világháború a Délvidéken 1941. április 11-én kezdődött, amikor a magyar katonai csapatok bevonultak Bácskába és (Dél-) Baranyába, amit a délvidékiek magyarok alatti felszabadulásként emlegettek (Papp 2005). *„A terület, amely több mint két évtizeden át szenvedte a királyi Jugoszlávia elnyomó nacionalista nemzetpolitikáját és a saját bőrén érezte milyen másodrendű polgárként élni szülőföldjén, nem a megrendezett ünnepek kötelező örömeit érezte. Többségük számára a „szerb” fogalma egyet jelentett a gazdasági, társadalmi és különböző nemzetiségi elnyomással.*” (A. Sajti 1987: 18) Akkor még senki nem gondolta, hogy a magyar csapatok nem sokára 1941 decembere és 1942 januárja között a magyar irodalomban csak „hideg napoknak” nevezett kivégzések sorozatát követik el. Cseres Tibor 1964-ben megjelent, majd több kiadást is megélt könyve, illetve Kovács András e könyv révén elkészült azonos című filmje alapján a magyar közönség és a világ megismerhette, és a magyar társadalom szembenézhetett azzal, hogy a Horthy-rendszer katonai és rendőrzetése milyen gaztettet végzett a Délvidéken. Az akció a partizáncsapatok felszámolási műveleteként indult, de főleg civilek kivégzésébe torkollott.

KÖZELKÉP

Az áldozatok száma az 1944-ben összeállított kivizsgálási statisztika szerint 3340, melyből 2550 szerb és 743 zsidó nemzetiségű volt (A. Sajti 1987).

Josip Broz Tito⁶ által vezetett partizán- és a szovjets csapatok előrenyomulásával 1944 őszen és 1945 tavaszán viszont beköszöntött a délvidéki magyarok legtragikusabb korszaka, melynek során a szerb partizánok egyes településen több tíz, másutt több száz civil lakost öltek meg mindenféle indok nélkül, csak azért, mert magyarok voltak. E véres akcióról egészen 1990-ig tilos volt beszélni. A kivégzettek száma napjainkig ismeretlen, de mindenesetre többszöröse a „hideg napok” áldozatainak⁷. Ennek az akciónak a célja kettős volt, egyrészt megtorlás (Matuska 1991) és vérbosszú (Cseres 2014), másrészt a térség, különösen a tömbmagyar területeken a szerbek számbeli fölényének hosszútávú biztosítása. Erről egyik történésze így írt: *„Ha Bácskából 200 000 magyart eltávolítanánk, megoldanánk a magyar kisebbségi kérdést, [...] a katonaságnak még a háborús tevékenység idején tervszerűen és könyörtelenül meg kell tisztítani a nemzeti kisebbségektől azokat a vidékeket, amelyeket a mi népességünkkel szeretnénk betelepíteni. [...] Gyűjtőtáborokat kell létesíteni, vagyonukat elkobozni, családjukat szintén táborokba küldeni, s az első adandó alkalmalmmal átküldeni őket nemzeti államukba. [...] A kisebbségek tisztogatásánál külön figyelmet kell fordítani az értelmiségre és gazdagabb társadalmi rétegekre.”* (Vékás 2011: 22) E kettős cél elérése érdekében a második világháború befejezése előtti hónapokban a katonai közigazgatás illetékesei létrehozták a Szabad Vajdaság (1945 szeptemberétől Magyar Szó) napilapot, amely a Jugoszláv Kommunista Párt magyar nyelvű szócsöveként az új hatalom propagandaeszközeként szolgált. Kiválasztottak négy szabadkai jeles író⁸, akik a két világháború között kommunista, esetleg népi érzelműek voltak, de ugyanakkor a „magyarok visszatérését” is legalább olyan lelkesen támogatták. Az írókat Szabadkáról Újvidékre száműzték, és arra kényszerítették, hogy írjanak újságot. Ezt – Vajda Gábor irodalomtörténész alapján –, olyan szellemben kellett megtenniük, amit az alábbi három pontban foglalhatunk össze: 1. Az igazságot nem bizonyítani, hanem sulykolni kell, annak legalapvetőbb vizsgálata nélkül. 2. A Szovjetunió célja kizárólag a fasiszmus legyőzése és kiirtása, valamint a népek felszabadítása. Ebből az is következett, hogy a fasiszta megszállás az egész helyi magyar közösséget fasisztagyannússá tette, ezért rájuk a fizikai megsemmisítés, vagy teljes kitelepítés vár. 3. Mivel a magyarok mind nacionalisták és kispolgárok, ezért a napilapnak a fő feladata, hogy átnevelje őket és elfogadtassa velük, hogy a telepések, a partizánok hivatottak vezetni a Délvidék embereit a szebb jövő felé. A lap főszerkesztője miután értesült arról a titói ítéletről, miszerint a magyaroknak, bár

⁶ Josip Broz Tito (1892–1980) a második világháború alatt a jugoszláv partizánok, majd a háború végétől haláláig Jugoszlávia első számú párt- és állami vezetője volt.

⁷ Erről bővebben lásd: Matuska Márton (1991) és Cseres Tibor (2016), Gutai István (2016), Csorba Béla–Guszton András (szerk.) (2016) könyveit.

⁸ Kek Zsigmond főszerkesztőt, Gál Lászlót, Lévay Endrét és Majtényi Mihályt (Vajda 2006).

KÖZELKÉP

megtizedelve, de – nem úgy, mint a németeknek – lesz helyük a jugoszláv társadalomban, fellélegzett és továbbra is vállalta az új hatalommal szemben a bűnbánatot, majd az alábbiak szerint ostorozta nemzetársait: „*A magyarság [...] még nem tudja, nem látja, hogy új ország, új világ van körülötte. Még mindig nem látja, hogy szint kell vallani és zárt sorokban felsorakozni a szabadság és a demokrácia mögé. Még mindig húzódozik, aggályoskodik, duzzog és kételkedik.*”⁹ (Vajda 2006: 30) Mindezek a jelenségek arról szólnak, hogy az államhatalom részéről nagy erővel folyt a vajdasági magyarok „átnevelése,” nemzeti identitásuk megváltoztatási szándéka.

Az új helyzetben kialakult és az elkövetkező fél évszázadban állandósulhatott egy fölé- és alárendeltségi helyzet, ahol fent a telepések, vagyis a „felszabadítók” álltak, akik a győztes hatalom pozíciójából következően erősebbek, előrelátóbbak, felszabadultabbak voltak, és ezért a vezetésre lettek hivatottak. Másfelől – a Szabad Vajdaság szerkesztői úgy fogalmaztak – az itteni magyaroknak – lent a helyük, a megmaradásukhoz bűnbánatot kell érezniük két szempontból is, egyrészt a Horthy Magyarország háborús bűneiért, másrészt azért is, mert az kapitalista rendszer volt.” *A Szabad Vajdaság tehát eleve nem emelhetett szót a kommunista politika által átmenetileg támogatott vérbosszú ellen, amely megtizedelte a délvidéki magyarságot. [...] Következő fél évszázadban az egység és a béke lesz az az elv, amely a jogsérelmek esetében oly sokszor parancsolt hallgatást a magyarokra. Mindazonáltal ekkor még nem az érvényesülés és a gyarapodás érdeke teszi kötelezővé a beletörődést, hanem a vérbosszú folytatásának, a kisajátításnak, a kitelepítésnek a réme.*” (Vajda 2006: 26–31) A délvidéki magyarok magukra maradtak, értük azok sem emelték fel szavukat, akik megtehették volna, például a párizsi béketárgyaláson résztvevő magyar politikusok mellett ide sorolhatók a kor magyar írói is.¹⁰ Aki nem volt olyan beállítottságú, mint a Szabad Vajdaság szerkesztői, azokat ellehetetlenítették. Így járt például a Zágrábi Magyar Újság szerkesztője, Walter Emil is, akit kémkedés és népellenes cselekedet miatt húszévi kényszermunkára ítélték, holott csak rokonszenvezett a Kisgazdapárttal (Vajda 2006). Aki pedig feljelentette, az egy magyar kommunista vasmunkás volt. Hozzá kell azonban tenni, hogy egy másik bácskossuthfalvai magyar kommunista a helyi vérengzéseket meg úgy akadályozta meg, hogy kijelentette: csupán az ő kivégzése után következhetnek a többiek¹¹. A karhatalomban, a kisajátítók soraiban is voltak szép számban magyarok, hiszem a rendszer ígéreteivel a szegény sorsban élőket, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, jól meg tudta szólítani. Az 1946-ban végrehajtott földreform során már a magyarok is a kedvezményezettek

⁹ *Zárt sorokban* című írás a *Szabad Vajdaságban* (1945. III. 17).

¹⁰ 1945 VIII. 9-én a *Magyarországi kultúrmunkások látogatása Jugoszláviában* című cikkben Zilahy Lajos a saját és írotársai nevében arról nyilatkozik a *Szabad Vajdaságnak*, hogy „*Jugoszlávia és Vajdaság földjén, amelyek a legnagyobb világtörténelmi fordulat korszakát élik. Ez a fordulat hozott az itteni magyarságnak is szabad és békés jövőt.*” (Vajda 2006: 3)

¹¹ Zsáki Józsefről van szó (Vajda 2006).

KÖZELKÉP

között voltak. A szegény sorsban élőkét pedig megajándékozták egy kis földdel, s ezzel őket megpróbálták a saját nemzetársaik ellen fordítani, ami jórészt sikerült is. De voltak olyan magyar kommunisták, akiknek erős volt a nemzeti identitásuk, kulturális-történeti szegmense, és ők, ilyen körülmények között nem az ideológiát, hanem e helyett saját életük kockáztatása árán is, mások életét védték. A magyarok hozzáállásáról a jugoszláv kommunista párthoz az 1970-es években született egyik interjúalany a következőképpen nyilatkozott: *„volt a Jugoszláv Kommunista Párt, és a magyarok is voltak tagok, de annyira nem, ha nem kellett, akkor nem léptek be a pártba a magyarok, mi is azt hallottuk otthon, hogy nem kell hangoskodni, nem kell a magyarságunkat fitogtatni, csak a fal mellett, nem hősködünk, hogy én, magyar, azt biztos megverték, ha nagyon hősködött.”*¹²

Összegzésként elmondható, hogy a háború utáni fizikai megtorlásokkal, megfélemlítésekkel, kollektív büntudateltéssel a hatalom azt üzenete a magyaroknak, hogy ha itt akartok élni, akkor annak az az ára, hogy másodrendű állampolgárok lesztek. Ezt a magyarok tudomásul vették és nem tettek mást, mint csendben maradtak, évtizedekig tűrtek, és mindezt észrevétlenül belenevelték a következő nemzedékbe is.

3.2. TITO POLITIKAI IDENTITÁSVÁLTÁSA

A magyarok kitelepítésének tervezete 1947-ben lekerült a napirendről. Ennek fő oka az volt, hogy a mintegy 200 000 kitelepített német munkaereje igencsak hiányzott, elsősorban a mezőgazdaságban. A helyükre jött telepések hegyi emberek voltak és nem értettek sem a földműveléshez, sem az istállózó állattartáshoz. A szorgalmas és nagy munkatapasztalattal rendelkező délvidéki magyarság megnyerése az országépítés szempontjából is fontos volt. Továbbá a felső pártvezetés e gazdasági érdek mellett még úgy mérte fel, hogy a magyarok már nem képezhetnek katonai veszélyt Jugoszláviára nézve, szemben a németekkel, akik esetében ezt a veszélyt reálisnak tartották.

A Párizsi Békeszerződéssel Magyarország és a második Jugoszlávia között visszaállították a trianoni határokat. Az új ország államformája előbb népköztársaság, majd Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lett, amely egy egypártrendszerű etatista kommunista állam volt, a háború alatt és azt követően 1948-ig szoros barátságot ápolt a Szovjetunióval és Magyarországgal, annak kommunista irányzatával.

1948-ban Sztálin kezdeményezésére Jugoszláviát kizárták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájából, Josip Broz Tito jugoszláv pártvezér sajátutas politikája miatt. Az előállt helyzetben Rákosi Mátyás és az egész korabeli magyar pártállam különösen ellenségesen viszonyult a jugoszlávokhoz, beleértve a Magyar-

¹² Az interjút készítette Soczó Anna, egyetemi hallgató, PPKE.

KÖZELKÉP

országon élő délszlávokat és jugoszláviai magyarokat is. A határokat teljesen lezárták, azok mentén háborús feszültségek uralkodtak.

Jugoszláviában azokat, akiknél felmerült a Sztálinhoz való hűség gyanúja, a Goli Otokra¹³ internálták. Köztük volt Kek Zsigmond, a korábban említett *Szabad Vajdaság*, majd *Magyar Szó* főszerkesztője is. Azzal, hogy Tito szakított a Szovjetunióval, nagy nemzetközi tekintélyt vívott ki magának. A vajdasági magyarokhoz késve jutottak el ezek az információk, hiszen a beszolgáltatások, illetve a mezőgazdaság kollektivizálása folytatódott, és az írók sem közvetítették a változás szeleit. Vajda Gábor az 1945–1950 közötti vajdasági magyar irodalmat „gúzsba kötött irodalomnak” nevezte (Vajda 206), ami alatt azt értette, hogy görcsösen kellett bizonyítaniuk a rendszerhez való hűségüket, mert magyarok (magyarul írók) voltak, és mert nem volt folyamatos forradalmi múltjuk. A vajdasági magyar írók az előállt helyzetben még jobban elbizonytalanodtak és nem tudták, hogy jugoszláv vagy magyar azonosságuk legyen, ami akkor élesen kizárta egymást. Az 1945 után újraindult *Híd* folyóirat hasábjain egészen az 1950-es évek elejéig merev szocialista realista írások jelenhettek meg, amelyek közvetlenül kiszolgálták a napi politikát.

Kultúrpolitikai szemléletváltásra nem saját erejükből került sor, hiszen ahhoz „kicsik”, megfélemlítettek, kevesek és ráadásul magyarok – voltak. Tito politikai identitásának a megváltozása nem okozott volna változást a kultúra terén, ha az államalkotó nemzetek írói nem teszik meg az ehhez szükséges teendőket. A horvát és a szlovén írók nem voltak gúzsba kötve, vagy legalábbis nem úgy, mint a magyarok, ők megértették az idő szavát, és megtették a kellő lépéseket a liberalizálódás felé. Vajda szerint a metamorfózisra bár a Tájékoztatói Iroda támadásai adtak okot, de a változásra az irodalom terén csupán 1949 decemberében a Zágrábban megtartott II., majd Ljubljanában 1952 szeptemberében, a III. Jugoszláv Írókongresszus után került sor. E liberalizálódás a szovjet kultúrpolitika iránti dacként született meg, és egyre inkább áthatotta az egész jugoszláv szellemiséget. Amikor a jugoszláv kultúrpolitika és annak magyar tolmácsolói megváltoztatták a szemléletüket, akkor már felbátorodott a hangja a sajtónak is.¹⁴

A politika után a pártállam nyitott a gazdasági reformok felé is. 1950-ben Tito és Milovan Dilas javaslatára elfogadták az öngazgatásról szóló törvényt, amely szintén nagy nemzetközi érdeklődést váltott ki. Az öngazgatás a gyakorlatban soha nem következett be, de a Jugoszláviában megvalósult szocialista rendszer ideológiai alapjává vált 1950–1990 között.

Jugoszláviában 1952 után engedélyezték, hogy a parasztok kilépjenek a szövetkezetekből. Azok a családok, akik kizárólag mezőgazdaságból éltek, maximum tíz, ha az egyik házastársnak volt állami munkaviszonya, akkor pedig maximum három hek-

¹³ Egy kopár, lakatlan sziget az Adriai-tengeren, ahol az egész sziget politikai börtönként szolgált.

¹⁴ A legismertebb sajtótermékek: *Magyar Szó* (napilap), *7 Nap és Ifjúság* (hetilapok).

KÖZELKÉP

tár földet birtokolhattak, és azon magángazdálkodást folytathattak. Ha valaki ipari vállalkozó volt, akkor saját családtagjain kívül még maximum öt főt alkalmazhatott. Tehát a jugoszláv kommunista rendszer korlátozta, de a szovjet blokk országaitól eltérően nem szüntette meg a magántulajdont. A magyarok nagy része, különösen a háború utáni évtizedekben, döntően mezőgazdasággal foglalkozott és kisiparos volt, így a titói rendszer sokkal jobban megfelelt nekik, mint a magyarországi szovjet mintára kiépült rendszer, amely többek között megszüntette még a kisipart is és kollektivizálta az egész mezőgazdaságot. (Kovács 2010, 2018). A korlátozott magántulajdon engedélyezése után már nem volt kétséges, hogy a vajdasági magyarok nem a magyar kommunistákkal, hanem Tito politikájával rokonszenveznek. Ezzel megkezdődött a politikai-állampolgári azonosulásuk építése.

4. A nemzeti identitás nagy átalakulásának korszaka az 1953–1989 közötti időszakban

Mint a bevezetőben arról szó volt, a kisebbségeknél a nemzeti identitás két szegmense – a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti – előbb szétválík, ami később nehezen, de összeilleszthető. 1953-ban még a szétválás állapotában volt a vajdasági magyarok nemzeti identitásának ez a két szegmense. Az ezt követő korban azonban változás állt be ezen a téren. A bekövetkezett átalakulást nem érthetjük meg jugoszláv állami identitáspolitikára, a gazdaság, az oktatás és a kultúra terén beállt változások ismerete nélkül. Ezért most ezeknek a területeknek a bemutatása következik.

4.1. AZ ÁLLAMI IDENTITÁSPOLITIKA

A jugoszláv pártállam testvériséget és egységet hirdetett országos szinten az államalkotó nemzetek, a Vajdaságban pedig még a nemzeti kisebbségek irányába is. A „testvériség egység” gyakorlata semmiben sem különbözött a szocialista internacionalizmus propagandájától, kötelező elfogadásától és erőltetett kínálásától. Ebből következett az is, hogy a pártállam – főleg az 1945 utáni első évtizedben, de utána is folyamatosan – igyekezett a magyarok között megtalálni és a hatalomba bevonni azokat a magyarokat, akik elfogadták és magukénak vallották az internacionalista-kommunista ideológiát. Ők kisebb-nagyobb pozícióba kerültek és miközben kollaboráltak a hatalommal, nagymértékben segítették a pártállamot, hogy ellenőrizték azokat a magyarokat, akik nem hódoltak be az új ideológiának. A közép és nagyobb pozíciókba került magyaroktól elvárható volt, hogy szerb házastársat választanak maguknak.

Fontos kiemelni, hogy a két világháború közötti revizionista politikával szöges ellentétben nemcsak a Rákosi-, hanem a Kádár-korszakban is a mindenkori hata-

KÖZELKÉP

lom a proletár internacionalizmust vallotta, amelybe sehogyan sem illett bele a határon túli magyarokra való odafigyelés. Ennek a politikának a lenyomata megjelent az oktatásban, következképpen az 1945 után született nemzedékek úgy nőttek fel Magyarországon, hogy nem tudták, hogy a határokon túl élnek nagyobb magyar közösségek¹⁵, és ez az ideológia előbb-utóbb áthatotta szinte az egész társadalmat. A téma a sajtóban és a tudományos irodalomban sem szerepelt. Ha valamelyik író – például Illyés Gyula – kivételesen odafigyelt erre, akkor őt a hatalom nacionalistának bélyegezte. A délvidéki magyarok az 1960-as évektől rokoni látogatásra vagy éppen turistaként bármikor szabadon beutazhattak Magyarországra, ahol szembeülhetettek azzal, hogy ők az anyaország polgárai szemében nem magyarok, hanem jugoszlávok, vagy egyszerűen csak jugók, akik mellékesen beszélnek magyarul is. „A társadalmi identitás főképpen annak megfelelően alakul ki az ontogenezis során, hogy a „mások”, a környezet tagjai miképpen ragadják meg a szóban forgó egyént, miként reagálnak rá e szó legszélesebb értelmében.” (Pataki 2001: 14) Mindeközben Jugoszláviában, amely egy soknemzetiségű ország volt, nagyon is számontartották az emberek nemzetiségi hovatartozását, többek között a magyarokét is (egyidőben még a személyibe is beírták a nemzetiségi hovatartozást, és kvóták voltak a tisztiségek betöltésénél). A vajdasági magyarok úgy mentek Magyarországra, hogy alig várták, hogy őket magyaroknak tartsák, de mivel ezt nem „kapták meg”, egyrészt elkezdtek távolodni Magyarországtól, másrészt elkezdődött a vajdasági magyar identitás megszilárdulása, de szélsőséges esetben a magyar identitás „átváltása” szerb, vagy jugoszláv identitásra.

1961-ben, Belgrádban megalakult az el nem kötelezett mozgalom, amelynek az egyik alapítója a jugoszláv állam- és pártvezér, Tito lett. Céljuk az volt, hogy a soraikba tömörülő fejletlen országokat kivonják a nyugati és keleti tömbök között folyó hidegháborúból. Ez a külpolitika abban a korban ugyancsak elismerést vívott ki a nyugati világban és a helyi magyarok körében is, ami tovább erősítette a politikai-állampolgári identitásukat.

4.2. A GAZDASÁGI ÉLET

1968-ban Belgrádban a Szerb Kommunista Szövetség KB zártkörű értekezletén elhangzott felszólalásában Varga László, mint a magyar kommunista pártelit egyik tagja, kiemelte, hogy a vajdasági magyarok társadalmi-foglalkozási átrétegződése annyira lelassult, hogy tőlük már csak az albánok vannak rosszabb helyzetben. Fel-

¹⁵ Egyik vidéki egyetemen a történelem-földrajz szakon felvételizőknek az alábbi „beugrós” kérdést tették fel: „Milyen nyelven beszélnek a székelyek?” A megkérdezettek közül senki sem tudott helyes és biztos választ adni. Voltak, akik úgy vélték, románul, mások úgy gondolták, valami teljesen különálló „székely” nyelven beszélnek a székelyek (Fűr 1972).

KÖZELKÉP

szólalását a következő adatokkal támasztotta alá: „1961-es népszámlálás adatai szerint Vajdaságban a foglalkoztatottaknak 25,9%-a magyar volt – 1948-ban 33,9%-a –, szerbiai összesített adatok szerint a magyaroknál viszonylag lassan növekszik az aktív lakosságnak munkás, értelmiségi és hivatalnok foglalkozású része (1948-hoz viszonyítva mindössze 38,6%-kal, míg ugyanabban az időszakban, Szerbiában átlag 77,6%).” (Varga 1970: 9) Ez a helyzet a felsőfokú iskolázottság tömegessé válásával az 1970–80-as években tovább romlott: a magyarok egyre inkább sülyedtek lefelé a társadalmi ranglétrán. Ez ellen sem a politika, sem az irodalom nem emelte fel nyilvánosan a hangját.

A munkanélküliség levezénylésére Jugoszláviában „engedélyezték a külföldi munkavállalást, vagyis a kivándorlást. A vendégmunkások között a magyarság a szerbekhez viszonyítva 25–35%-kal felülreprezentálta magát. A nagyszámú vendégmunkási státus a 60-as és 70-es évektől megalapozta a későbbi kitelepedést és az utólagos (mostani) kivándorlási hullámokat is a rokonok, ismerősök részéről. Telepések jöttek létre a vajdasági magyarok külföldi csoportjaiból Ausztráliában és Kanadában is.” (Mirnics 2016: 62) A jugoszláv állampolgároknak a világ összes államaiba érvényes útlevelük volt. Talán ezek és a magyarországi szintet meghaladó életszínvonal okán nemcsak a magyarországi kisember, de az értelmiség jelentős része is úgy gondolta, hogy az a paradox helyzet állt elő, hogy a jugoszláviai magyaroknak jobb a helyzetük, mint a magyarországiakénak (Bálint 2011).

4.3. AZ OKTATÁS ÉS A KULTÚRA

Az oktatás és kultúra terén jelentős előrelépés történt a két világháború közötti helyzethez képest. 1974-ben Vajdaság Autonóm Tartomány státuszt kapott, ahol a szerb–horvát nyelv mellett a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv is hivatalos nyelvként lett elismerve. Ettől kezdve a felnövekvő generációk szülei, a két világháború közötti helyzettől eltérően, már szabadon választhatták azt, hogy gyerekeik magyar általános iskolába járjanak, sőt ezekben az években egyre több helyen középiskolák is nyíltak. Rendszerint kétnyelvű iskolák voltak, de ahol elegendő magyar tanuló volt, ott magyar tagozatok is működtek¹⁶. 1959-ben megnyílt az Újvidéki Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. Első tanszékvezetője Sinkó Ervin volt (Szeli 1988). 1967-től volt a Belgrádi Televízió naponta egy magyar híradója, majd 1974-től megnyílt az Újvidéki Televízió, amelynek naponta egy magyar híradója és folyamatosan bővülő egyéb magyar nyelvű adásai is lettek (Kartag 2017). A már említett napilapjuk, a *Magyar Szó* mellett hetilapjaik és önálló könyvkiadójuk a *Forum* volt, és fo-

¹⁶ Erről bővebben lásd: Göncz 1999.

KÖZELKÉP

lyóirataik jelentek meg. Az utóbbiak közül az *Új Symposion*¹⁷ még a magyarországi irodalmi körökben is nagy elismerésnek örvendett. A Vajdasági Íróegyesület elnöke 1979–1983 között Gion Nándor volt, ami azt tükrözi, hogy a vajdasági szerb irodalmi – és ezáltal a jugoszláviai irodalmi – körökben is elismerték a vajdasági magyar írókat, akik továbbra is sokat tettek a délszláv irodalom és kultúra magyar nyelven történő megjelenése tekintetében.

Hozzá kell azonban tenni, szemben a két világháború közötti helyzettel, a sajtót, a könyvkiadást nem a helyi magyarok, hanem a pártállam finanszírozta. Következésképpen, nem egy szabad sajtóról volt szó, mert a pártállamban a „*szerb hatalom a délvidéki magyaroktól teljes politikai azonosulást és maximális lojalitást várt el.*” (Hódi 2008: 12). Vagyis a jugoszláv szocializmust bírálni tilos volt. Ez egyéni és közösségi szinten úgy alakult, hogy a délvidéki magyarokban az 1944/45-ös magyar tömegmészárlástól kezdődően 1990-ig bezárólag, kialakult és berögződött az öncenzúra. Az írók, az újságírók, a kutatók mindig tudták, hogy mit szabad megírni, elmondani, de akik véletlenül ezt „elfelejtették”, azokat megbüntették, egzisztenciálisan ellehetetlenítették.¹⁸ A nyugati irodalom, szerb–horvát nyelven azonban korlátlanul eljutott akár a helyi magyar értelmiséghez is, és ez nagy hatással volt elsősorban azokra az írokra, akik az *Új Symposion*ban jelentették meg írásaikat. Erről a helyzetről írja Bálint István a következőket: „*a vajdasági magyarságnak ilyen körülmények között nemcsak megőriznie, vállalnia kellett identitását, hanem még képessé is kellett válnia arra, hogy éljen azokkal a lehetőségekkel, amelyek abból erednek, hogy a kárpát-medencei magyarság számára ő jelentette Európát. Meg kellett teremtenie azokat az értékeket, amelyeket egyedülálló helyzete nemcsak megköveteli tőle, hanem a történelmi alkalom elmulasztása lett volna, ha nem használja ki ezt a lehetőséget. És ez lett a vajdasági magyar identitás fénykora is, amikor nemcsak örömmel vállalhatuk ezt az identitást, hanem minden okunk megvolt arra, hogy büszkék is legyünk arra, hogy vajdasági magyarok vagyunk.*” (Bálint 2011: 12) A szerző itt arra gondol, hogy „*a Magyar Szó volt a legjobb magyar napilap. A budapesti fiatalok, akik később a rendszerváltást megcsinálták, kijártak a Keleti pályaudvarra, hogy hozzájussanak a lap valamelyik példányához*¹⁹ [...] Az Újvidéki Rádiót egész Ukrajnáig szívesen hallgatták. A magyarországi írók ide csempészték ki kézírataikat, az újságírók, az előadóművészek, itt keresték meg a bevásárlásra, nyaralásra valót, szívesen jöttek férjhez a lányok, fölpakolni jártak a rokonok.” (Bálint 2011: 14)

¹⁷ Irodalmi művészeti folyóirat. Alapítva 1965-ben, megszűnt 1992-ben.

¹⁸ A Symposionnak a 76. és a 77. számát betiltották. A főszerkesztőt (Tolnai Ottót) és az inkriminált írók szerzőit (Miroslav Mandicot és Rózsa Sándort) bíróság elé állították, és Rózsa végül háromévi szigorított fogházra ítélték, ami elől külföldre emigrált (Vajda 2007).

¹⁹ A szerző, aki újságíróként is dolgozott a *Magyar Szó*ban, megjegyzi, hogy nekem Kádár azt mondta: „Mondja meg az elvtársaknak, hogy olvassom lapjukat”.

KÖZELKÉP

A fentiekhez hasonlóan vélekedett többek között Bori Imre is, akinek 1975 és 2008 között négy alkalommal és egyre terjedelmesebb formában – némileg eltérő cím alatt – megjelent „*A jugoszláviai magyar irodalom története*” című monográfiája. Gazdag életműve egészére jellemző, hogy ő már vajdasági magyar – mivel irodalomtörténeti munkássága kiterjedt a muravidéki és horvátországi magyar irodalomra is –, jugoszláviai magyar irodalomról beszélt, önmagáról pedig szilárd meggyőződéssel vallotta, hogy jugoszláviai (tehát vajdasági) magyar író. Jugoszlávia összeomlása után sem változott e véleménye, és erről a „*Tudattöbblet, avagy identitás*” című esszéjében azt írta, hogy a vajdasági öntudat elkezdődött a Tájékoztató Iroda 1948-as határozata után kialakult gondolkodással, és kiteljesedett az 1970-es évekre (Bori 1994). A térség másik nagy oktatás- és művelődésszervezője, az egykori Hungarológiai Intézet alapítója, Szeli István a Vajdaságról mint önálló szellemi térről beszélt. 1987-ben a vele készült interjúban erről így nyilatkozott: „*Vajdaság nem pusztán közigazgatási fogalom, tehát nem pusztán adminisztratív-területi része a mindenkori államnak, államalakulatnak vagy éppen birodalomnak (ha az osztrák öszszirodalom korára gondolunk), hanem szellemileg, kulturálisan az emberek mentalitásában is többé-kevésbé sajátos, külön világ. Olyan többnyelvű tartomány olyan, mint kompaktabb, mind szorosabban együvé tartozó emberi közösség, amelynek kimutathatóan sajátos jellegzeteségei, vonásai vannak. [...] Csak emlékeztetőként: a bánáti sváb mindig más volt, mint az erdélyi szász, s az itteni szerbség sem egészen az, mint a fejedelemségi, a bácskai magyar meg sok vonatkozásában, életformában, szokásokban, lelkületben, sokszor gondolkodásban közelebb áll a vele együtt élő bunyeváchoz, vagy szerbhez, mint, tegyük fel, a szabolcsi vagy nyírségi magyarhoz. [...] Persze az, amit elmondtam, korántsem jelenti, hogy csupán ilyen meghatározók, jellegzeteségek alapján az önálló nemzeti irodalomról beszélhetünk. A magyar nyelven művelt itteni irodalom magyar irodalom továbbra is, anélkül, hogy kiszakadna a magyar műveltség egészéből.*” (Szeli 1988: 66–67)

A fentiekből látható, hogy a vajdasági íróknak, újságíróknak az 1970-es évekre kialakult a jugoszláv politikai állampolgári identitásuk, aminek alárendelődött az ő kulturális-történeti identitásuk. Ez egy diktatórikus állam volt, és állampolgáraitól, főleg a kisebbségi elittől teljes behódolást vár el. Az elit beletörődött ebbe a sorsba, valószínű, hogy nem is igen tehetett mást.

4.4. A KULTURÁLIS-TÖRTÉNETI NEMZETI TUDAT SZÉTTÖREDEZÉSE

A kor, amelyről eddig szó volt, gazdasági, esetleg még politikai szempontból is fénykora volt a vajdasági magyar közösségnek, de társadalmi téren semmiképpen nem volt az, mert – ismételten ki kell emelni – a magyarok a többségi nemzetekhez és a vajdasági kisebbségekhez képest is az iskolázottság, a társadalmi felemelkedés te-

KÖZELKÉP

rén egyre jobban leszakadtak. Ez a közösség szociokulturális téren csak a felszínen volt egységes, mert a mélyben számtalan törésvonal húzódott meg benne. Mint korábban szó volt róla, voltak, akik kollaboráltak a hatalommal, mások küldetéstudatot fogalmaztak meg a magyar irodalom egésze felé, közülük egyesek meggyőződésből vagy elhivatottságból cselekedtek, míg mások félelemből. Az egyéni szabadság szempontjából a legjobb helyzetben az önálló egzisztenciával rendelkező kisiparosok és parasztok voltak, főleg, ha még falun is éltek, mert nekik nem kellett a hivatalos hatalomhoz alkalmazkodniuk. Az ő gyerekeik azonban rendszerint nem folytatták a szülők foglalkozását és más pályát választottak, állami alkalmazottak lettek. Ők és sokan mások is két párhuzamos életet éltek: egyrészt megtartották a tradicionális értékeket, ami a családban tovább hagyományozódott, amit Papp Richárd (2002), *„éjszakai kultúrának”* nevez. Másrészt ugyanazok az emberek a munkahelyen, továbbá bárhol, ahol erre szükség volt, az állami szocializáció *„előírásai szerint”* cselekedtek, ez volt a *„nappali kultúra”*. Tegyük hozzá, tudatosan cselekedtek így, mert egzisztenciális kérdéssé vált a politikai rendszerhez való alkalmazkodás. Voltak olyanok, akik áldozatok voltak, mert csak így tudták folytatni a munkájukat, míg mások számára ez természetes dolog volt és nem foglalkoztak vele. Hódi összehasonlította a két világháború közötti és az 1945 után felnőtt generációkat. (Tanulmányunk ezeket nevezte első és második generációnak.) Az első generációról azt írta, hogy őket még nem lehet megtörni, mert egybeforrasztotta őket a sorsközösség tudata és a közös érdek. A második generációról azt vallotta, hogy az már lélekben megtorpan, erőt vett rajtuk a beletörődés, a fásultság. A közösség szellemi ereje megtört, az élet az egyéni érdekek mentén szerveződik, s ennek megfelel a tudatzavar, az erkölcs fellazulása, a politikai viszonyok kuszasága. *„A délvidéki magyarság nem egy nagy család többé, nem összeszokott testvéri közösség, amely a közös célok megvalósítására törekszik”* (Hódi 2008: 14–15). Tehát a kulturális-történeti identitás a magyar közösségen belül az egyes rétegekben, illetve az egyének tudatában széttöredezett. Ez utóbbi azt jelentette, hogy az egyének tudatosan úgy cselekedtek, ahogy az államhatalom elvárta tőlük, de ez az esetek többségében színlelt igazság volt, mert egyesek a valószínűségben másként szerettek volna cselekedni.

5. A vajdasági magyarok számának alakulása 1920–1990 között

Kisebbségi sorsban a népesség számának alakulása és a kulturális-történeti identitás változása között nagyon szoros az összefüggés, amit később látni fogunk. Ezért az alábbiakban a tanulmány a vajdasági magyarok számának alakulását veszi elemzés alá a trianoni döntés utáni 70 évben.

A Vajdaság Európa egyik soknemzetiségű területe, ahol az egyes nemzetiségek sajátosan koncentrálódnak, így számos mikrotérben a kisebbségek tulajdonképpen többségben vannak (Sebők 2003). A szerző fenti megállapításai a 19–20.

KÖZELKÉP

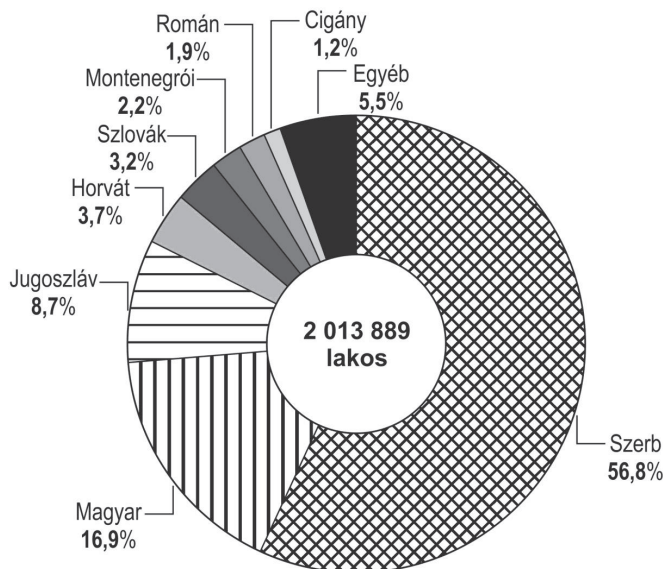
századra voltak érvényesek, de napjainkban a Tisza-menti és észak-bácskai települések egy részét leszámítva nincsenek olyan mikrotérségek, ahol a kisebbségek többségben vannak. A tarka etnikai mozaik a török kiűzése után, a terület a bécsi udvar újratelepítése során kezdett kialakulni, miután először szerbeket telepítettek, akik határőrök voltak, melléjük katolikus németeket telepítettek, majd ezt követően folyt a magyarok, szlovákok, bunyevácok, sokácok, horvátok, zsidók, románok, ruszinok telepítése, és rajtuk kívül még sok más nemzet tagjai egyéni úton jöttek erre a mezőgazdasági szempontból kiváló adottságokkal rendelkező vidékre. *„Vajdaságban a 20. század elejére kialakult egy olyan etnikai mozaik, amely szinte példanélküli volt az egész európai térségben. Leegyszerűsítve: a népesség 2/5-ét délszlávok (főleg szerbek és bunyevácok), 1/4-ét magyarok, 1/5-ét németek, 1/6-át pedig egyéb nemzetiségek tagjai alkották.* (Sebők 2001: 308) A trianoni szerződés alapján a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz a történelmi Magyarországból, Horvát–Szlavónia mellett, 20 000 négyzetkilométert és 1,5 millió főt csatoltak, ennek 30,3%-a magyar volt (Romsics 2001), ők alkották az új délszláv állam 12 millió lakosságának 3,36%-át (Mészáros 1981). Ezeknek a magyaroknak megközelítőleg 85%-a a Vajdaságban élt.

Az első világháború után az új hatalom megkezdte a térség délszláv jellegének a megteremtését. Az 1920-as évek elején a színmagyar települések határából kihalásoltak egy részt, ahol új falvakat hoztak létre és ahová szaloniki fronton harcoló önkénteseket (dobrovoljacokat), illetve Amerikából, Magyarországról és Romániából áttelepült szerb koloristákat telepítettek be, ők lettek a földosztás kedvezményezettjei is (Kalmár 2006). A második világháború után a délszláv népesség betelepítése a Vajdaságba még tudatosabban folyt, mint korábban, mert *„1945–48 között 226 ezer, majd 1953–71 között több mint 500 ezer szerbet és montenegróit telepítettek be. A vajdaság 1945–71 közötti mintegy félmillió népeséggyarapodását gyakorlatilag a bevándorolt délszlávok tették ki.”* (Sebők 2003: 123)

Jugoszláviában a második világháború utáni első népszámlálás 1948-ban volt, tehát túl voltunk a mintegy 200 000 német kitelepítésén, több tízezer magyar kiirtásán és elüldözésén, és a helyükre érkezett volt önkéntes harcosok (dobrovoljacok) letelepítésén. Az összeírás alkalmával a Vajdaság összlakossága 1,6 millió volt és ebből 428 000 fő magyarnak vallotta magát, ami a tartomány 25,7%-át jelentette, a szerbek aránya pedig 50,5%-ot tett ki. A magukat magyarnak vallók száma természetes szaporulat révén utoljára az 1950-es években nőtt, majd ettől kezdve folyamatosan csökkent és az 1980-as években már mínusz 8,1 ezrelék lett (Sebők 2003). Köszönve az 1950-es évtized 4,3 ezrelékes természetes szaporulatának az 1961-es népszámlálás alkalmával Jugoszlávia egész területén 504 000 magyar élt, ami az ország összlakosságának 2,7%-át tette ki. Ez volt a valaha mért legmagasabb létszám, amit a jugoszláviai magyar közösség elért. Ennek a félmillió magyarnak 87,7%-a – 442 000 fő a Vajdaságban, 8%-a a mai Horvátországban, 2%-a a mai Szlovéniában és a fennmaradó 3% Jugoszlávia többi köztársaságában lakott. (Varga 1970) 1991-ben

KÖZELKÉP

Jugoszlávia lakossága 23 millióra nőtt, akik közül kétfélmillióan a Vajdaságban éltek és ezen belül a magyarok száma 339 000-re csökkent, ami a relatív arányuk csökkenését is magával vonta (1. ábra).

1. ábra: A Vajdaság nemzetiségi összetétele 1991-ben

Forrás: Popis stanovništva 1991 (Népszámlálás 1991) alapján saját szerkesztés

A vajdasági magyarok számának csökkenését ebben a korban a természetes szaporulat, illetve fogyás alakulásán túl az asszimiláció és a kivándorlás növelte. A délvidéki magyarok asszimilációja folyamatos volt, de az 1960-as évektől a hagyományos paraszti társadalom felbomlása és ezzel együtt járó urbanizáció és iparosodás felgyorsulásával megnőtt. A kivándorlás a szocializmusban az egzisztenciális indítással nyugat-európai irányultságú volt.

A délvidéki magyarok asszimilációját kutató demográfus, Mirnics Károly szerint: „A nemzeti azonosságtudat²⁰ elvesztésével visszahódíthatatlanul elvesz a nemzeti nyelv is mint egyéni (családon belül használt) és mint közösségi kommunikációs eszköz. [...] Az asszimiláció mint demográfiai jelenség mindig depopulációt vált ki a nemzeti kisebbségi közösségben.” (Mirnics 1998: 42) A nemzeti identitás a családban

²⁰ Mirnics, illetve más délvidéki szerzők, amikor a nemzeti azonosságtudatról írnak, akkor ők a nemzeti identitás kulturális-történelmi részére gondolnak.

KÖZELKÉP

alakul ki és az anyanyelvi oktatásban szilárdul meg. E kettő közül, ha bármelyik hiányzik, akkor megindul a nemzeti tudat gyengülése. Erre legjobb példát az etnikailag vegyes házasságok adják. Az új nemzeti identitás megszületése rendszerint egy lassú folyamat, ha valami veszélyezteti azt, akkor is egy nemzedéken belül jellemzően nem teljes mértékben tűnik el, hanem csak meggyengül és megjelenik a kettős identitás. A következő generációnál már nem a kettős identitás megszületése, hanem rendszerint a nemzeti identitás tudatváltása (például magyar és szerb szülő gyereke szerb azonosságtudatú és anyanyelvű lesz) következik be. A szülők akkor mondanak le gyerekeik magyar nyelvű oktatásáról, ha nincs magyar iskola, vagy ha a kisebbségi nyelvben történő oktatásban nem látják az egyéni érvényesülés és felemelkedés lehetőségét (Mirnics 1998). Az identitás és a nyelv veszélyeztetése szempontjából további fontos tényező még a szórványosodás. Ha az iskolában (munkahelyen, hivatalokban, az utcán) csak szerbül beszélnek, akkor nagy egyéni erőfeszítés kell ahhoz, hogy az egyébként nemzetiségi szempontból homogén családban ne egy kevert nyelv alakuljon ki (Kovács 2016).

A titói Jugoszláviában „a párt ideológusai megfogalmazták és kidolgozták a jugoszláv államnemzet ideológiailag vonzó fogalmát, és a magukat jugoszlávoknak vallókat kiváltságokban részesítették (elsősorban a foglalkoztatásban, az egyéni felemelkedés útjának egyengetésében és a társadalmi érvényesülésben, a polgári szabadságjogok »egyenlők között is egyenlőbbek« gyakorlatában).” (Mirnics 1998: 44). A folyamat az 1961-es népszámlálással kezdődött, amikor is lehetőség nyílt az állampolgárok számára, hogy magukat akár jugoszláv „nemzetiségűnek” vallják²¹. Túlzás lenne azt állítani, hogy a hatalom ezt a nemzetiségi kategóriát a magyarok asszimilációja céljából vezette be. Viszont azt igen, hogy „A jugoszláv kategórián belül jelentős a magyar anyanyelvűek aránya” (Sebők 2003: 124). Az is kimutatható, hogy e nemzetiségi kategória idővel a soknemzetiségű Vajdaságban jobban „bejött”, mint például a nemzetiségi szempontból homogén Közép-Szerbiában. Míg a Vajdaságban a jugoszláv „nemzetiségűek” 8,7%-kal a harmadik legnagyobb számú „nemzetiség” lett (1. ábra), addig Közép-Szerbiában 2,5% vallotta magát jugoszlávnak. Többnemzetiségű környezetben jellemző a nemzetiségileg vegyes házasságok megjelenése, így volt ez a Vajdaságban is. 1990-ben a 4500 házasságra lépett magyar nemzetiségűek negyede (a férfiaknak 24, a nőknek 27%-a) vegyes házasságot kötött. A vegyes házasságok aránya szorosan összefügg az adott település, térség nemzetiségi összetételével. Minél kisebb arányban élnek nemzetiségek egy településen, annál nagyobb az esély a vegyes házasságra. Mirnics számításai alapján az 1956–1996-os időszakban, tehát harminc év alatt a magyarok 72 400 vegyes házasságot kötöttek és ezen belül 54 300 fő a közvetlen asszimilációs veszteség. Vagyis négy vegyes házasságból

²¹ 1961-ben jugoszláv szinten még csak 317 102-en vallották magukat jugoszlávoknak, de ezeknek 87%-a Bosznia-Hercegovinában élt.

KÖZELKÉP

egy esetben a leszámazottaknak megmarad a magyar kulturális-történeti identitásuk, de a másik háromban elvész.

Összegzés

Tanulmányunk első része az 1920–1989 közötti időszakra vonatkozóan kísérte meg a vajdasági/délvidéki magyar közösség nemzeti identitásának mindkét összetevőjét, a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti összetevőit magyar szempontból körüljárni a szakirodalmi áttekintés alapján. Mint arról a bevezetőben is írtunk, ideális esetben ezek *„kiegyensúlyozottan egybekapcsolódnak és az egyik nem válik a másik tagadásává, veszélyeztetőjévé.”* (Pataki 2001: 419) Továbbá megjegyeztük, hogy *„e két komponens disszonánsan viszonyul egymáshoz még a többségi helyzetben is, de lehetőség van arra, hogy ezeket egyeztessék az egyének tudatában, ha ebben az állam is érdekelt és ideológiailag hajlandó megtenni”* (Veres 2005: 86). Tanulmányunkban tisztáztuk, hogy amikor a délvidéki magyar szerzők a téma kapcsán a „nemzeti identitásról” írtak, akkor ők annak kizárólag a kulturális-történeti összetevőjére gondoltak/gondolnak.

Az identitás átalakulása egy többlépcsős folyamat. A „lépcsők” alatt ezúttal az egyes generációkat értettük. Tanulmányunkban ezzel összefüggésben megállapítottuk, hogy az első, tehát a két világháború közötti nemzedék még maradéktalanul megőrizte nemzeti identitásának kulturális-történeti komponensét. A trianoni döntéssel, bár az ott élő magyarok elveszítették magyar állampolgárságukat, a hazájukat, de ezzel még nem vetődött fel annak a gondolata, hogy a magyarságot a határ külön identitássá teszi. A Délvidéken a haza iránti azonosulás, abban az értelemben, hogy az országhoz (annak egész területéhez) való kötődést jelenti, megszűnt, és az új délszláv állam irányába még nem alakult ki ilyen rövid idő alatt. Ehelyett fokozatosan megerősödött – az addig is meglévő – kisebb régióhoz, a településhez, ahol éltek és a tágabb környezetükhöz, a Délvidékhez való azonosulás, és amely *„a nemzeti identitáshoz hasonlóan szintén kollektív identitás”*. (Smith 1991: 11) Mivel ennek a régiónak a magyar elnevezését nem volt szabad a továbbiakban használniuk, ezért a szerbektől átvett néven Vajdaságnak nevezték el, és ebben az összefüggésben fog majd az 1961–1970-es évekre kialakulni a vajdasági identitás. A „Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság” felszámolása után ide menekült írók, újságírók kezdeményezték, hogy az újonnan előállt helyzetben az ott élő íróknak teremtsenek egy önálló magyar irodalmat és kultúrát. A témáról a helyi magyar írók körében egy évtizeden keresztül folyt egy diskurzus, de nem tudták eldönteni, hogy dolgozzanak-e egy különálló vajdasági irodalom létrehozásáért, vagy továbbra is az egységes magyar irodalom részeként tekintsenek magukra. Ha a döntés nem is született meg, azért az önállósodás első lépéseit ők ezzel a vitával megkezdték.

KÖZELKÉP

Amikor a magyar katonák 1941-ben átlépték a trianoni határt, akkor azt a délvidéki magyarok többsége felszabadulásként élte meg, és néhány évre ismét lett politikai-állampolgári identitásuk. Viszont 1942-ben a Horthy-rendszer katonai-rendőri alakulatai súlyos vérontást hoztak a polgári lakosú vajdasági szerbekre és zsidókra, amit 1944/45-ben a partizán hatalom a terület délszláv jellegének kialakítása és a vérbosszú végett kegyetlenül megtorolt a magyarokon. A magyaroknak 40 éven keresztül az 1944/45-ös áldozataikról nem volt szabad beszélniük, arra az időszakra felszabadulásként kellett tekinteniük. A második világháború végeztével a dogmatikus sztálinizmus szelleme „zúdult” a térségre. A *Szabad Vajdaság* munkatársai a világtörténelmi korszakforduló tudatában végezték dolgukat. Egyeseket a naiv hit, másokat a taktikus dogmatizmus készítetett a felülről érkező parancsok továbbítására. Ebben a miliőben a nemzeti tudatnak még a leghalványabb kinyilvánítása sem jöhetett szóba, de annál inkább jelen volt a kitelepítés, a fizikai megsemmisítés réme, de legalábbis a hallgatás, a beletörődés és túlélés kényszere.

1945 után az egész kelet-európai térségben új helyzet állt elő: Magyarországon a szovjet típusú, illetve Jugoszláviához tartozó Délvidéken a Tito által fémjelzett kommunizmus kora kezdődött el a maguk diktatórikus berendezkedésével, de 1953-tól eltérő nemzeti sajátosságokkal is. 1948-ban Jugoszlávia elfordult a Szovjetuniótól. A hidegháborús geopolitikai helyzetben, ezzel a szakítással, Jugoszlávia nagy nemzetközi tekintélyt vívott ki magának, Magyarországnak pedig – a szovjet elnyomás és a szolgálékűség miatt – nagyon kicsi volt a nemzetközi tekintélye. A titoi rendszer nagyon korlátozta, de nem szüntette meg a magántulajdont, és lehetőséget adott a nyugat-európai munkavállalásra. Ezzel a magyarok is éltek, és elköltöztek az országból. Akik maradtak, azok lemaradtak a társadalmi felemelkedésben. Értelmiségük kevés volt, mert nagy részük 1918 után több hullámban is Magyarországra menekült, 1945 után pedig nagyon lassú volt a magyar értelmiségi utánpótlás. A vajdasági magyar szellemi élet alatt pedig szinte csak a tágabb értelemben vett irodalmat kell értenünk. Az állam az oktatás és a hírközlés terén ugyan kedvezményeket adott a délvidéki magyaroknak, de ezeken a területeken kizárólag a jugoszláv kommunista párt ideológiai monopóliuma érvényesülhetett. Az 1960–80-as évtizedekben a társadalomban bekövetkezett modernizáció kihatott az életszínvonal emelésére, ami a politikai-állampolgári identitás kialakulását és felépítését hozta a magyaroknak. Ezzel egyidőben a nemzeti identitás kulturális-történelmi összetevője meggyengült és széttöredezett.

Mindeközben a magyar állampárt, a belügyekbe való be nem avatkozás leple alatt tabu témaként kezelte a határon túli magyarokat. A Kádár-rendszerben felnőtt generáció nem vett tudomást a délvidéki magyarokról, mert úgy vélték, hogy ők jugoszlávok, akik beszélnek magyarul. Az előállt új környezetben folytatódott a két világháború között elkezdődött vajdasági magyar identitás építése. Ezt a folyamatot a második világháború végén a megfélemlítés gerjesztette, ami később csökkent

KÖZELKÉP

ugyan, utána viszont a javuló életszínvonal tartotta „önmozgásban”. A békés egymás mellett élés hangoztatása mellett mindez megfelelt a hatalomnak, de a vajdasági magyarok részéről is voltak ennek a szemléletnek támogatói. Az embereknek, leszámítva azokat, akiknek önálló, tehát az államtól független egzisztenciájuk volt, kettős életre kellett berendezkedniük: otthon a családban őrizték a hagyományokat, de a munkahelyen alkalmazkodtak a politikai rendszerhez. Igyekeztek egyéni érvényesülés mentén szerveződni, ezért a közösség szellemi ereje megtört. A második, tehát az 1945 után született és felnőtt nemzedék már egy új világrendszerbe szocializálódott és ebben a rendszerben alakult ki a vajdasági magyar identitás, amely egy regionális identitás, és amely a magyarországi magyaroktól való másságot, elhatárolódást jelenti. Ennek a folyamatnak egy nemkívánatos „mellékterméke” volt az asszimiláció, melynek során a délvidéki magyarok közül sokan elveszítették kulturális-történeti identitásukat és szerb vagy jugoszláv identitásúak lettek.

Az 1960–1990 közötti három évtizedben a vajdasági magyarok száma 100 000 fővel csökkent. A csökkenés elsődleges oka az alacsony termékenység és az ennek következtében beállt kedvezőtlen korstruktúra, de az asszimiláció és a kivándorlás is gyorsította a folyamatot. Trianon óta a Vajdaság területére folyamatos volt a délszláv etnikumú lakosság betelepülése és az 1991-es népszámlálás alkalmával bár a magyarok még mindig a második legnagyobb etnikumot képezték, a szerbek az összlakosság több mint a felét alkották már, és a harmadik legnagyobb identitású „nemzetiség” a jugoszláv lett.

Irodalom

- A. Sajti E. (1987): *Délvidék 1941–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bálint I. (2011): *Van-e vajdasági-délvidéki magyar identitás?* A Magyar Regionális Tudományi Társaság IX. vándorgyűlése. Révkomárom, 2011. november 24–25. <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2018. 08. 23.)
- Bindorffer Gy. (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bori I. (1994): Tudattöbblet vagy identitás. In: Bori I. (szerk.): *Identításkeresésben. Művelődéstörténeti tanulmányok – művelődéspolitikai cikkek*. Forum Kiadó, Újvidék 308–311.
- Bori I. (1997): *Szociográfiák nyomában*. Forum Kiadó, Újvidék.
- Bori I. (1998): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Kiadó, Újvidék.
- Csepeli Gy. 1992: *Nemzet által homályban*. Századvég Kiadó. Budapest.
- Cseres T. (2014): *Hideg Napok Vértószó Bácskában*. Lazi Kiadó, Szeged.

KÖZELKÉP

- Csorba B. – Gusztón A. (szerk.) (2016): *A meg nem írt történelem nem létezik. Az 1944–45-ös magyarirtás negyed évszázados kutatásának tapasztalatai*. Temerin Újság, Temerin.
- Fekete A. – Gereben F. (2010): Adalékok a térbeli és állampolgári azonosságtudathoz. In: Rosta G. – Tomka M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 273–296.
- Für L. (1972): *Milyen nyelven beszélnek a székelyek?* Tiszatáj 8. 57–66.
- Gáll E. (1991): A romániai magyarság identitásának változásai. In: Ujvári Z. – Eperjessy E. – Krupa A. (szerk.): *Nemzetiség – Identitás. IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia. Békéscsaba*. Ethnicita 1991 Kiadás, Debrecen, 186–188.
- Göncz L. (1999): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- Gusti, D. (1976): *A szociológiai monográfia*. Kriterion, Bukarest.
- Gutai I. (2016): *Földönfutók, hontalanok II: Menekülés Bácskából 1944–45*. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest.
- Győri Szabó R. (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hódi S. (2008): *Déli végeken*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Hódi S. (2009): *Farkasveremben*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Kalmár Z. (2006): *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900–2000)*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka.
- Kartag N. (2017): *Tévémsorunk aranyjubileuma*. Vajdasági Rádió és Televízió, Újvidék.
- Kósa L. – Filep A. (1975): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács T. (2010): *Paraszti gazdálkodás és társadalom kialakulása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Kovács T. (2016): *A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nemzeti identitása és haza fogalma*. Kisebbségkutatás (25)4., 77–119.
- Matuska M. (1991): *A megtorlás napjai*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Mészáros S. (1981): *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Filozofski fakultat, NoviSad.
- Mirnic K. (1998): *Asszimiláció: Identitások találkozása és ütközése*. Regio. (9)2: 41–63.

KÖZELKÉP

- Papp R. (2002): *Kisebbség, kultúra, tradíció városon és falun: Életképek a Vajdaságból*. Kisebbségkutatás. (13)2: 505–515.
- Papp R. (2005): *Vallásosság és etnicitás a Vajdasági magyarok körében*. PhD értekezés. Multidiszciplináris Bölcsész tudományok Doktori Iskolája Néprajz és Kulturális Antropológiai Tudományok Programja, Debrecen.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Popis stanovništva 1961 (Népszámlálás 1961) <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1961/Pdf/G19614001.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2018. 08. 28.)
- Popis stanovništva 1991 (Népszámlálás 1991) <http://publikacije.stat.gov.rs/G1991/Pdf/G19914006.pdf> (Letöltve: 2018.09.21.)
- Romsics I. (2001): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sebők L. (2001): Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/.../article/download/.../665> (utolsó letöltés dátuma: 2019.01.02.)
- Sebők L. (2003): A 2002-es népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában. In: Gyurgyík L. – Sebők L. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki Alapítvány, Budapest, 118–134.
- Smith, A. D. (1991): *National Identity*. Penguin Books of London, England.
- Szeli I. (1998): *Így hozta a történelem. Vékás János interjúja*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Vajda G. (2006): *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. I. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka.
- Varga L. (1970): *A jugoszláviai magyarság társadalmi politikai helyzete*. http://adattar.vmmi.org/cikkek/9891/hid_1970_10-11_14.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2018.12.13.)
- Vékás J. (2011): *A magyarok a Vajdaságban 1944–1954 Kronológia*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- Veres V. (2005): *Nemzeti identitás Erdélyben – Szociológiai olvasatban*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zakariás I. (2008): *Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diákok élettörténetében*. Regio. (19)3: 135–167.